

SALEZY BOGDAN BRZUSZEK OFM

INSTYTUT STUDIÓW EKUMENICZNYCH 'S. BERNARDINO' W WENECJI I JEGO DWUDZIESTOLETNI DOROBEK

Powstanie Instytutu Studiów Ekumenicznych Św. Bernardyna (Istituto di Studi Ecumenici 'S. Bernardino' w Wenecji, w skrócie ISE 'San Bernardino') niewątpliwie było wydarzeniem w życiu teologicznym i ekumenicznym Kościoła katolickiego, szczególnie jego diecezji w północnych regionach Włoch i całego Zakonu Braci Mniejszych (OFM), a pośrednio także ruchu ekumenicznego w ogóle. Potwierdza to jego dotychczasowy dorobek dydaktyczny i naukowy, który spotkał się z żywym zainteresowaniem również w Polsce. Początki, dzieje, struktury, programy oraz działalność dydaktyczno-badawczą ISE 'San Bernardino', które spróbujemy pokrótce przedstawić, należy jednak widzieć w kontekście ruchu ekumenicznego we Włoszech oraz w świetle wypowiedzi Stolicy Apostolskiej. Niniejszy szkic oparty jest nie na dokumentach sekretariatu Instytutu, ale głównie na dostępnych publikacjach, jak np.: kwartalnik „Studi Ecumenici”, „Annuario 2002/2003” oraz dokumentacja z lat 1981-1999 ogłaszana w „Liber triennalis” Papieskiego Ateneum Antonianum w Rzymie (skrót PAA)¹

1. Zarys rozwoju ruchu ekumenicznego we Włoszech

Ruch ekumeniczny we Włoszech po stronie katolickiej, jak i niekatolickiej, według oceny badaczy, jest stosunkowo młody. Nie szczyli się również wielkimi prekursorami i działaczami. Sytuację tę tłumaczy się masową nieobecnością w tym kraju protestantów i prawosławnych. Oczywiście, w Italii, w której istnieją tylko niewielkie grupy waldensów (Valli Valdesi), metodystów, baptystów i kilku innych wspólnot, kontakty katolików z protestantami i prawosławnymi istniały dość wcześnie, ale nie był to jeszcze ekumenizm teologicznie pogłębiony, a tym samym oryginalny i rozwinięty, ale raczej refleksyjny i infor-

---

¹ Artykuł został napisany głównie na podstawie zbiorów Biblioteki Franciszkańskiego Centrum dla Europy Wschodniej i Azji Północnej w Warszawie, za których udostępnienie, jak też lekturę tekstu i poczynione uwagi serdecznie dziękuję Ojcu dyrektorowi, Zenonowi M. Stysiowi OFM.

macyjny. Protestanci mówią nawet, że Italia długo była krajem 'przedekumenicznym' Mimo wszystko dzisiaj włoski ruch ekumeniczny cieszy się pokaźnym dorobkiem, ale osiągnięty dzięki oddolnym i spontanicznym inicjatywom różnych grup i ruchów².

Szczególnie zasłużone jest rzymskie Centrum na Rzecz Jedności (Centro Pro Unione) prowadzone przez wspólnotę Braci Franciszkanów „Atonement”, której założycielami są konwertyci z anglikanizmu: o. Paul Wattson i m. Mary White. Celem powołanych przez nich stowarzyszeń, męskiego i żeńskiego, jak też zainicjowanej przez Wattsona *Oktawy Modlitw o Jedność Chrześcijan*, było pojednanie Kościołów anglikańskiego i katolickiego, czemu m. in. służyło pismo „The Lamp” Kiedy w roku 1909 piętnastu członków tego stowarzyszenia, na czele z założycielami, przeszło do Kościoła katolickiego, a w rok później P. Wattson przyjął święcenia kapłańskie, papież Pius X zatwierdził je jako katolickie wspólnoty zakonne (1909), którym założyciele nadali ducha św. Franciszka z Asyżu³ Rzymskie Centrum Pro Unione realizuje swoje cele głównie przez poszukiwania teologiczne, formację ekumeniczną, dialog i informację. W tym też celu organizuje, także przy współpracy innych ośrodków, dni studiów, konferencje oraz służy poszczególnym grupom i osobom. Każdego też roku przygotowuje program i materiały na *Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan* (18-25 stycznia) oraz wydaje biuletyn bibliograficzny pt. *Centro Pro Unione* w języku angielskim. Jest też wydawcą prac: *Corso breve di ecumenismo* (1978) oraz w kilku tomach *Enchiridion oecumenicum*, zawierający dokumenty z prowadzonych dialogów. Zainteresowanym służy także swoją różnojęzyczną, bogatą w dzieła i periodyki międzywyznaniowe i międzyreligijne, biblioteką⁴.

Do rozwoju ruchu ekumenicznego we Włoszech oddolnie w dużej mierze przyczynił się Sekretariat Ruchu Ekumenicznego (Segretariato Attività Ecumeniche – SAE), powstały w 1946 roku z inicjatywy katolików świeckich w Wenecji (głównie Marii Vingiani, nauczycielki licealnej, przez lata dyrektorki SAE), który w roku 1963, po przeniesieniu do Rzymu, ukonstytuował się w Asso-

² Zob. L. SARTORI, *La situazione ecumenica italiana. Proposta di lettura in chiave cattolica*. w: *Ecumenismo oggi: bilancio e prospettive*. Atti della XIII Sessione di formazione ecumenica organizzata dal Segretariato Attività Ecumeniche (S.A.E) – La Mendola (Trento), 29 luglio – 6 agosto 1975. Elle Di Ci, Leuman, Torino 1976, 81-93; P. RICCA, *Proposta di lettura in chiave protestante*, tamże, s. 95-108.

³ Oficjalna nazwa zgromadzenia brzmi: Congregatio Fratrum Adunationis Tertii Regularis Ordinis Sancti Francisci: S. A.; założona w 1898, dekret pochwalny 21 XII 1951; cel: jedność chrześcijan, działalność ekumeniczna, społeczna, ewangelizacja; równoległe założona przez Mary White gałąź żeńska: Franciscan Sisters of the Atonement (Franciscane dell'Atonement lub ...dell'Espiazione) dekret pochwalny zyskała w 13 VI 1935, a ostateczne zatwierdzenie konstytucji 28 I 1946; obydwie Kongregacje agregowane są do Zakonu Braci Mniejszych (OFM): żeńskie w 1921, a męskie w 1932 roku; Zob. *Annuario Pontificio per l'anno 1982*, Città del Vaticano 1982, s. 1255, 1319 i 1321; ponadto T. HORGAN, *Franciscane dell'Atonement*, w: *Dizionario degli Istituti di Perfezione*. t. IV, 267-268; TENZE, *Frați Franciscani dell'Atonement*, w: *tamże*, 821-822.

⁴ Zob. *tamże*, 822; ponadto TENZE, *I Frați dell'Atonement*, „Studi Francescani” 68 (1971). 115-118; zob. też *Centro Pro Unione*, „Studi Ecumenici” 1 (1983), 184-185.

ciazione nazionale di laici (Stowarzyszenie Narodowe Świeckich) które powołało do istnienia *grupy lokalne*, a potem *regionalne*, a z czasem także grupy mieszane pracy ekumenicznej na polu biblijno-teologicznym, katechetycznym i duszpasterskim. Z kolei w roku 1975 Stowarzyszenie przekształciło się w Associazione interconfessionale di laici per l'ecumenismo (Międzywyznaniowe Stowarzyszenie Świeckich na Rzecz Ekumenizmu) i tym samym otwarło się na wolontariuszy rekrutujących się spośród katolików, ewangelików, prawosławnych i żydów. Stowarzyszenie każdego roku organizuje ogólnokrajowe sesje formacji ekumenicznej i regularnie ogłasza ich *Akta*, bardzo cenione jako jedyne w swoim rodzaju dokument historyczno teologiczny⁵

Z kolei mieszana grupa teologów, założona w roku 1973 w Wenecji przez trzech pastorów i dziewięciu katolików, w tym sześciu kapłanów i trzech świeckich, a potem włączona do SAE, swoje sesje formacji ekumenicznej odbywa regularnie w klasztorze Kamedułów w Mendola (Trento), a wyniki swoich badań od 1977 ogłasza na łamach ich periodyku „Vita Monastica”, jak też w osobnych tomach. Każda z tych sesji poświęcona jest innemu tematowi, np. w roku 1975 podsumowano osiągnięcia i braki włoskiego ruchu ekumenicznego, a w lipcu 2000 zajęto się konfliktami, przemocą i pokojem w świecie⁶.

Natomiast fakt, że na południu Włoch mieszkają katolicy rytu bizantyńskiego, pobudził i umożliwił próbę zbliżenia się Kościoła katolickiego do chrześcijańskiego Wschodu. Stąd Konferencja Biskupów Prowincji Puglia (CEP) w roku 1968 poleciła Arcybiskupowi Bari i tamtejszym Dominikanom utworzyć Instytut Ekumeniczny w Bari, który po dwu latach działalności został uznany za Sekcję Wydziału Teologicznego Uniwersytetu św. Tomasza z Akwinu w Rzymie, a 21 maja 1971 roku otrzymał zatwierdzenie Kongregacji Wychowania Katolickiego. Jego oficjalna nazwa brzmi: L'Istituto di 'Teologia Ecumenico-Patristica Greco-Bizantina' – 'San Nicola' w Bari' (Instytut Teologii 'Ekumeniczno-Patrystycznej Grecko Bizantyńskiej' św. Mikołaja w Bari). Samo zaś portowe Bari, zwane bramą Italii otwartą na Wschód i cieszące się posiadaniem relikwii św. biskupa Mikołaja, przez powyższy dekret zostało nazwane „ręką katolików wyciągniętą do braci odłączonych ze Wschodu” Instytut ten prowadzi badania naukowe i promuje swoich studentów do stopni akademickich licencjata i doktora w zakresie patrystyki greckiej, teologii wschodniej, ekumenizmu, historii Kościołów wschodnich i w Italii Południowej. Ponadto pracuje nad ugruntowaniem ekumenizmu w Kościele lokalnym Puglii oraz organizuje liczne spotkania studentów i wykładowców z prawosławnymi; współpracuje również z innymi instytutami ekumenicznymi. Naukowym organem Instytutu jest przegląd „Nicolaus”, wychodzący każdego semestru, a dla szerszych kręgów wiernych pismo pt. *O odigos – La Guida*. W ten sposób In-

⁵ Zob. Cenni di storia e attività del S.A.E. (stesura 1974), w: *Ecumenismo oggi*, 174-178; G. CERETTI, *Segretariato Attività Ecumeniche (S.A.E)*, „Studi Ecumenici” 1 (1983), 178-81.

⁶ Zob. TENZE, *Il gruppo misto del S.A.E.*, „Studi Ecumenici” 1 (1983), 181-83.

stytut ten i Uniwersytet w Bari uważane są za centra studiów nad bizantyzmem w Południowych Włoszech⁷.

Chociaż na terenie Włoch od lat działają inne jeszcze ośrodki ekumeniczne, np.: Gruppo Interconfessionale di Attività Ecumeniche – Napoli (GIAEN), powołane w 1973 roku przez chrześcijan wielu wyznań: katolików, prawosławnych, anglikanów, luteran, metodystów, batystów, waldensów; Service International de Documentation Judéo-Chrétienne (SIDIC) i Centro Universitario ed Ecumenico di Perugia „S. Martino”⁸, to do lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia nie było we Włoszech instytutu ukierunkowanego na badania i dialog z protestantyzmem. Właśnie lukę tę w jakimś stopniu wypełnił Instytut Studiów Ekumenicznych, działający najpierw w Weronie, a potem w Wenecji, chociaż z czasem i on otworzył się na prawosławie.

2. Powstanie i cele ISE ‘San Bernardino’

Instytut Studiów Ekumenicznych ‘Św. Bernardyna’ w Wenecji wyłonił się z kursów ekumenicznych, organizowanych od 1975 roku przez o. Tecele Vetralliego OFM, dyrektora Studium Teologicznego prowincji weneckiej Braci Mniejszych – Franciszkanów, mieszczącego się w klasztorze w Weronie. W roku 1981, na prośbę Konferencji Biskupów Włoch (CEI), w porozumieniu z władzami zakonnymi, kursy te zostały przekształcone w dwuletnie studium autonomiczne, które dzięki afiliacji do Wydziału Teologicznego Papieskiego Ateneum Antonianum (Pontificium Athenaeum Antonianum) w Rzymie mogło swoim studentom nadawać stopień bakałarza (magistra) z teologii ze specjalizacją w ekumenizmie. Stąd jako datę jego powstania raz przyjmuje się rok 1975, a innym razem 1981. Początkowo Instytut o zatwierdzenie dyplomów każdorazowo zwracał się do Kongregacji Wychowania Katolickiego⁹.

W tej sytuacji wenecka prowincja Braci Mniejszych już w roku 1983 wystąpiła do rektora Papieskiego Ateneum Antonianum z prośbą o agregację Instytutu do jego Wydziału Teologicznego. Z kolei w roku 1985 projekt ten poparła kapituła generalna Zakonu, a także zatwierdzone zostały *Statuty* Instytutu, aby mogły być przedłożone Kongregacji Wychowania Katolickiego. Kongregacja ta ISE ‘S. Bernardino’ erygowała dopiero dekretem z dnia 1 stycznia 1990, inkorporując go czasowo do Wydziału Teologicznego PAA jako studium specjalistyczne II stopnia z prawem nadawania tytułu akademickiego licencjata z teologii ze specjalizacją w ekumenizmie. Następnie prawa te zostały odno-

⁷ Zob. *Il Segretario dell’Istituto, L’ Istituto di Teologia Ecumenica ‘San Nicola’ di Bari*, „Studi Ecumenici” 2 (1984), 259-261.

⁸ Zob. „Studi Ecumenici” 1 (1983), 185-186; 2 (1984), 261.

⁹ Zob. *Istituto di Studi Ecumenici ‘S. Bernardino’ – Verona*, „Studi Ecumenici” 1 (1983), 186-90; ISE ‘S. Bernardino’, „Annuario” 2002/2003, Venezia 2002, 3-7; ISE, w: PONTIFICIUM ATHENAEUM ANTONIANUM, *Liber triennalis 1996-1999*, Romae 2000, 86-87.

wione 21 lipca 1996 i ponownie 21 stycznia 2001 roku. W roku 1989, w trosce o dalszy rozwój, na siedzibę Instytutu wybrano klasztor Braci Mniejszych S. Francesco della Vigna w Wenecji, gdzie swoją działalność inaugurował uroczyste 15 listopada 1990 roku¹⁰.

Instytut w swojej pracy dydaktycznej i badawczej chce być narzędziem w solidnej naukowej formacji ekumenicznej w myśl wezwania Jana Pawła II: „Chociaż zadanie formacji ekumenicznej kapłanów należy do seminariów i wydziałów teologicznych, to zachodzi także potrzeba zakładania instytutów specjalistycznych dla studiów ekumenicznych, koniecznych nie tylko dla poszukiwań naukowych, ale także dla potrzeb duszpasterskich”¹¹, a także wytycznych nowego „Dyrektorium ekumenicznego” [1993], rozwijających myśl Papieża: „Aby wypełnić swe zadanie ekumeniczne, Kościół potrzebuje odpowiedniej liczby ekspertów w tej dziedzinie: duchownych, zakonników, świeckich, mężczyzn i kobiet. Są oni niezbędni także w regionach o większości katolickiej (...) Tak uformowani eksperci mogą wzbogacić personel ruchu ekumenicznego w Kościele katolickim jako członkowie bądź też kierownicy odpowiedzialnych organizmów diecezjalnych, narodowych lub międzynarodowych, jako profesorowie kursu ekumenicznego w instytutach lub ośrodkach kościelnych, bądź też jako animatorzy ducha i działalności ekumenicznej w swoim otoczeniu” (nr 90)¹².

3. Struktura i program studiów ISE 'S. Bernardino'

Instytut Studiów Ekumenicznych, zgodnie z umową zawartą przez ministra generalnego Zakonu Braci Mniejszych i przez ministra weneckiej Prowincji św. Antoniego, kieruje się *Statutami* generalnymi i partykularnymi PAA oraz własnymi¹³. Będąc integralną częścią Wydziału Teologicznego rzymskiego Ateneum Antonianum (w niedalekiej przyszłości być może Uniwersytetu), realizuje program studiów akademickich i prowadzi dialog ekumeniczny zwłaszcza ze światem protestanckim, nie zapominając bynajmniej o chrześcijańskim Wschodzie, w świetle Bożego objawienia, przekazywanego przez Pismo św. i Tradycję oraz autentyczną naukę Magisterium Kościoła¹⁴. Stąd program studiów w ISE jest ułożony w ten sposób, aby dawał studentom naukową i duchową formację teologiczną w wymiarze ekumenicznym, a w swoich badaniach był

¹⁰ Wstępna dokumentacja dotycząca starań o zatwierdzenie ISE znajduje się w: PAA, *Liber triennalis 1981-1983*, 561-573, a teksty przemówień i sprawozdanie z jego inauguracji zamieszczają *Studi Ecumenici* 9, 1991, 85-69; zaś pełny tekst *Statutu* znajduje się m.in. w: PAA, *Liber triennalis 1987-1990*, Romae 1991, 497-507.

¹¹ Przemówienie *Sono lieto*, wygłoszone w Watykanie 27 VI 1987 do uczestników Zjazdu Narodowego Referentów Diecezjalnych ds. Ekumenizmu, w: AAS 80 (1988), 33.

¹² Tł. pol. cyt. za: PAPIESKA RADA DO SPRAW JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAN, *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu*, „ComP” 14 (1994) nr 2, 45.

¹³ Istituto di Studi Ecumenici 'S. Bernardino': *Statuti*, Art. 1 § 1-3.

¹⁴ Zob. *tamże*, Art. 2 § 1-2.

otwarty na współpracę z innymi pokrewnymi sobie wydziałami i instytucjami, także innych wyznań chrześcijańskich, zwłaszcza działającymi w regionie. Współpraca ta polega między innymi na wzajemnym zapraszaniu wykładowców oraz publikowaniu i dzieleniu się osiągnięciami naukowymi¹⁵.

3.1. Władze akademickie, wykładowcy i studenci

3.1.1. Władze:

Wspólnotę akademicką Instytutu tworzą profesorzy, studenci i pracownicy. Ponieważ jest on agregowany do Papieskiego Ateneum Antonianum w Rzymie, podlega jego Wielkiemu Kanclerzowi, którym jest każdorazowy minister generalny Zakonu Braci Mniejszych (OFM) (obecnie jest nim fra Giacomo Bini), Rektorowi i Senatowi oraz Dziekanowi i Radzie Wydziału Teologicznego. Z racji zaś oddalenia od macierzystej uczelni, kierowany jest przez Dyrektora (Preside), którego wspomagają Rada Instytutu i Rada Dyrektora, a także Wicedyrektor, którego wybiera Rada Instytutu a zatwierdza Rada Wydziału. Kandydatów zaś na dyrektorów, którzy są członkami Senatu Akademickiego PAA, wysuwa prowincjał weneckiej prowincji św. Antoniego z Padwy Zakonu Braci Mniejszych, a nominuje na trzy lata rektor PAA¹⁶ W latach 1981-1991 funkcję dyrektora ISE w Weronie i w pierwszym roku w Wenecji pełnił jego twórca, p. Tecele Vetralli, a obecnie jest nim p. Roberto Giraldo¹⁷

3.1.2. Kadra dydaktyczna:

Od początku swego istnienia ISE zawsze powołuje kompetentnych wykładowców (docenti), którzy według *Statutów* dzielą się na stałych (stabili) i niestałych (non stabili). Wykładowcy stali mogą zaś być zwyczajni i nadzwyczajni, natomiast niestali to adiunkci (aggiunti) i zaproszeni (invitati); ponadto mogą być zatrudniani także asystenci. Do pierwszorzędnych zadań kadry profesorskiej Instytutu należą badania naukowe i nauczanie¹⁸

Przykładowo, w roku akademickim 1982/1983 w ISE nauczano aż 29 wykładowców, wśród których widnieją takie nazwiska, jak: I. de la Poterie SJ, B. Forte, A. Lanne OSB z Chevetogne, dwaj rabini, E. Kopcowski z Mediolanu i R. Taft z Rzymu¹⁹ W bieżącym zaś roku 2002/03 wykłady prowadzi 25 specjalistów różnych dziedzin teologicznych i ekumenicznych. Większość z nich to

¹⁵ Zob. *tamże*, Art. 36.

¹⁶ Zob. *tamże*, Art. 3-9.

¹⁷ Zob. PAA, *Liber triennalis 1987-1990*, Romae 1991, 415; ISE 'S. Bernardino', „Annuario” 2002/2003, 8.

¹⁸ ISE 'S. Bernardino': *Statuti*, Art. 10 § 1-2 i art. 12 § 2.

¹⁹ Zob. *Istituto di Studi Ecumenici 'S. Bernardino' - Verona*, „Studi Ecumenici” 1 (1983), 186-190, 189.

Włosi i katolicy, w tym 8 franciszkanów (7 braci mniejszych, 1 brat mniejszy kapucyn i 1 ze wspólnoty 'Atonement'), ale są wśród nich także przedstawiciele innych narodów i specjaliści z różnych wyznań. Każdy z nich legitymizuje się stażem dydaktycznym i konkretnym dorobkiem naukowym w postaci publikacji. Spróbujemy przybliżyć sylwetki przynajmniej niektórych z nich, ale bez precyzyjnego określenia ich statusu w Instytucie²⁰.

Franciszkanie (OFM, OFM Cap., S. A.):

Vincenzo P. Battaglia OFM, urodzony w 1950 w Trypolisie (Libia), w Zakonie od roku 1966, wyświęcony w 1975 roku; studia seminaryjne latach 1970-1975 w PAA w Rzymie, specjalistyczne na Wydziale Teologicznym (sekcja dogmatyczna) Papieskiego Uniwersytetu Gregorianum (licencjat i doktorat u prof. J. Galot); od roku 1979, naucza w PAA; od 1999 do 2002 był prorektorem tej uczelni, a obecnie jest prezesem Papieskiej Międzynarodowej Akademii Maryjnej; autor wielu publikacji ogłaszanych w czasopismach, pracach zbiorowych i w formie książek, zwłaszcza z zakresu chrystologii, np. *Gesù Crocifisso Figlio di Dio* (Roma 1991), *Cristologia e contemplazione. Orientamenti generali* (Bologna 1997)²¹

Roberto Giraldo OFM, urodzony w 1944, członek weneckiej prowincji Braci Mniejszych, święcenia kapłańskie 1970 roku; po rocznym pobycie w Tybindze, studia specjalistyczne kontynuował w PAA w Rzymie, gdzie otrzymał doktorat z teologii dogmatycznej w roku 1976; zaraz też zaczął nauczać, ale nie było to jego zajęcie główne. Od 1996 roku wykłada w ISE 'S. Bernardino', a obecnie jest także jego dyrektorem; publikuje przeważnie w „Studi Ecumenici”²².

Thaddée Matura OFM, z pochodzenia Polak, urodzony w 1922 w Zalesiu Wielkim k. Leszna (rodzice przybyli tam z okolic Zakliczyna n. Dunajcem); do Kanady wyemigrował w 1939, do Zakonu Braci Mniejszych. wstąpił w 1940, święcenia kapłańskie przyjął w 1948 roku; studia teologiczne odbył w Quèbec'u i Montrealu, licencjat z teologii otrzymał w Antonianum w Rzymie (1951), a po dwuletnich studiach w Jerozolimie we Franciszkańskim Studium Biblijnym (SBF) i egzaminach przed Komisją Biblijną w Watykanie także licencjat z Pisma św. (1955). Wykładał egzegezę w Studium swojej Prowincji w Quèbec'u (1955-1964). W latach 1964-1972 był członkiem wspólnoty franciszkańskiej w Taizé i od tego czasu pozostaje we Francji. Znaczący epoki i spuścizny literackiej św. Franciszka z Asyżu, piszący głównie po francusku: jest autorem ponad 20. książek i kilkudziesięciu artykułów, przełożonych na kilka języków, w tym także na polski. Jako profesor zaproszony wykładał na Uniwersytetach w Quèbec'u i w Montrealu, na Wydziale Teologicznym w Lyonie, w Seminarium die-

²⁰ Zob. ISE 'S. Bernardino', *Annuario 2002/2003*, s. 9-15.

²¹ Zob. PAA, *Liber triennalis 1978-1980, Romae 1991*, 452; PAA, *Liber triennalis 1996-1999, Romae 2000*, 183-184.

²² Zob. PAA, *Liber triennalis 1996-1999, Romae 2000*, 239-240.

cezjalnym w Awinionie, w Centrum Sèvres w Paryżu, a od pewnego czasu naucza także w ISE 'S. Bernardino' w Wenecji²³.

James Puglisi, S. A., brat franciszkanin ze wspólnoty 'Atonement', urodzony w roku 1946, w Stanach Zjednoczonych k. Nowego Jorku; studia: na Uniwersytecie Katolickim w Waszyngtonie – teologia i liturgia (1969-1973), na Uniwersytecie w Bostonie (MA) – ekumenizm (1969-1971), na Uniwersytecie Paryskim IV-Srobona; doktorat z teologii w Instytucie Katolickim w Paryżu za pracę: *Étude comparative sur le processus d'accès au ministère ordonné* (1991), jest też autorem wstępu i wydawcą pracy: *Continuità apostolica della Chiesa e successione apostolica* (w serii: *Corso breve di ecumenismo*, t. 11, Roma 1996) i innych artykułów. W ISE 'S. Bernardino' wykłada od 1983 roku, a ponadto od 1992 w Antonianum, Angelicum i od 1996 w Anselmianum w Rzymie²⁴

Rino Sgarbossa OFM, urodzony w 1959, w Zakonie od 1978, wyświęcony w 1983, doktorat z teologii na Papieskim Uniwersytecie Gregorianum (1994) na podstawie pracy: *La chiesa come comunione nei documenti del dialogo internazionale luterano-cattolico (1967-1985)* (Padova 1994). Wykłada w Instytucie Teologicznym S. Antonio Dottore w Weronie i ISE 'S. Bernardino' w Wenecji; publikuje przeważnie w „Studi Ecumenici”²⁵

Yannis Spiteris OFM^{Cap.}, urodzony w 1940 roku na wyspie Korfú (Grecja), w Zakonie od 1959, wyświęcony w 1968; studia seminaryjne w Palermo, dalsze studia teologiczne na Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie (licencjat), a specjalistyczne w zakresie średniowiecznej historii bizantyńskiej na Uniwersytecie państwowym we Fryburgu Szwajcarskim (doktorat), a duchowości i liturgii wschodniej w Instytucie Ekumenicznym ŚRK w Bossey w Szwajcarii (dyplom). Pełnił funkcje przewodniczącego Komisji Ekumenicznej w diecezji w Atenach, jest członkiem Komisji Krajowej Grecji etc. Przez wiele lat wykłada w różnych instytutach teologicznych i seminariach, uczestniczy także w licznych kongresach. Jest autorem książek: *La critica bizantina del Primato Romano nel secolo XII* (Rzym 1979), *San Francesco e l'Oriente: un confronto* (Istituto Storico dei Cappucini, Roma 1999), oraz wielu artykułów w czasopismach naukowych, w tym także w „Studi Ecumenici”, z których wymienimy: *La conoscenza 'esperimentale' di Dio e la teologia nella prospettiva orientale* (Antoniano 1997), *Cristo Salvatore dell'uomo. La risposta della teologia cristiana orientale* (Laurentianum 1997), *La mariologia di Gregorio Palamas* (tamże 1996), *Il ruolo della pneumatologia nella tradizione orientale* (Antoniano 1998), *L'esperienza della paternità di Dio nel cristianesimo orientale* (Laurentianum 1999). W ISE 'S. Bernardino' jest profesorem od samych jego początków²⁶.

²³ Zob. tamże, 267-268, a także A. J. SZTEINKE, T. MATURA, *Polscy Bracia Mniejsi w służbie Ziemi Świętej 1342-1995*, Poznań 1999, 117-119 (bibliografia).

²⁴ Zob. PAA, *Liber triennalis 1996-1999*, Romae 2000, 305-306.

²⁵ Zob. tamże, 316-317.

²⁶ Zob. PAA, *Liber triennalis 1981-1983*, Romae 1984, 406-407; PAA, *Liber triennalis 1996-1999*, 319-322.

Tecle Vetrari OFM, inicjator i twórca Instytutu, długoletni dyrektor i nieustanny jego *spiritus movens*, założyciel i redaktor „Studi Ecumenici”; urodzony w 1937, habit franciszkański wdział 1952, wyświęcony w 1962 roku; doktorat z teologii biblijnej otrzymał w Franciszkańskim Studium Biblijnym w Jerozolimie za pracę *Il Prologo dell'Apocalisse: A 1,5-6* (1966), licencjat z Pisma świętego w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie (1967); w latach 1970-1973 był słuchaczem teologii katolickiej w Tybindze w Niemczech; od lat wykłada teologię biblijną i egzegezę NT w ISE 'S. Bernardino' w Weronie i Wenecji; jest autorem licznych artykułów i kilku książek, np.: *Cristo dottore di grazia e di pace* (Wenecja 1996), *Dialogo e identità francescana* (Rzym 1999, przekł. polski: Warszawa 2001), *Il Santo e esperienza di Dio* (Paoline 2000), oraz współautorem *La vocazione ecumenica del francescano* (ISE Wenecja 2002, przekł. polski: Warszawa 2002); od lat towarzyszy kolejnym ministrom generalnym Zakonu w podróżach z wizytami do Patriarchów Kościołów wschodnich oraz uczestniczy w licznych zjazdach i sympozjach ekumenicznych w Italii i za granicą, np. w Warszawie, Petersburgu, Istambule, Uppsali, Bukareszcie, w Harare (Afryka 1998); w czerwcu 1998 roku otrzymał nominację na sekretarza Servizio per il Dialogo (Służby na Rzecz Dialogu) i przewodniczącego Komisji na Rzecz Dialogu Ekumenicznego, działających w kurii generalnej Zakonu w Rzymie²⁷

Jezuici (SJ):

Jos Vercruysse, urodzony w 1931 roku w Belgii, studia filozofii i teologii w Studium¹ Towarzystwa Jezusowego w Lovanium, wyświęcony na kapłana w roku 1961, doktorat z teologii na Gregorianum w Rzymie za pracę na temat eklezjologii młodego Lutra *Fidelis Populus* (Wiesbaden 1968). Wykładał teologię dogmatyczną na Uniwersytecie Katolickim w Lovanium (1968-1978), od roku 1979 jest stałym profesorem historii Kościoła i ekumenizmu na Gregorianum, a od 1985 jako profesor zaproszony w ISE 'S. Bernardino' w Weronie i Wenecji. Wykłada historię XVI wieku, zwłaszcza Marcina Lutra oraz wiele publikuje na te tematy w periodykach i naukowych wydawnictwach zbiorowych²⁸

Kapłani diecezjalni:

Giovanni Cereti, kapłan diec. Genueńskiej, urodzony 1933 roku. Doktorat z prawa (Uniw. Państwowy w Genui, 1956) i doktorat z teologii (Gregorianum 1981). Od 1975 wykładowca ekumenizmu w Instytucie Patrystycznym Augustinianum, od 1984 na Wydziale Teologicznym 'Marianum' w Rzymie, od roku 1985 w ISE 'S. Bernardino': historia ekumenizmu i dialogu ekumenicznego; od 1993 także w Instytucie „Mater Ecclesiae” na Angelicum w Rzymie; eklezjologia w Instytucie Teologicznym 'Leonianum' w Agnani. Autor wielu publikacji naukowych²⁹

²⁷ Zob. PAA, *Liber triennalis 1996-1999*, 343-346.

²⁸ Zob. *tamże*, 207-209.

²⁹ Zob. *tamże*, 215-216.

Celestino Corsato, kapłan diec. Padewskiej, urodzony 1943, studia seminaryjne w Padwie, specjalistyczne w Rzymie w Instytucie Patrystycznym Augustinianum (licencjat w 1972 i doktorat w 1993 za pracę: *L' "Expositio evangelii secundum Lucam" di Sant' Ambrogio. Eremeneutica, simbologia, fonti*). Od roku 1972 wykłada patrologię i teologię patrystyczną na Wydziale Teologicznym Włoch Północnych w Padwie. Począwszy od roku 1989 przez sześć lat był sekretarzem periodyku teologicznego „Studia Patavina”, a obecnie jest jego redaktorem. Od 1994/95 wykłada patrystykę w ISE ‘San Bernardino’ w Wenecji, w którym w roku 1999 otrzymał tytuł ‘profesora adiunkta’. Publikuje w „Studia Patavina” i innych pismach, jest też autorem książek, z których wymienimy: *I volti della carità nell' esperienza dei Padri* (Padova 1997)³⁰

Giovanni Dal Ferro, kapłan diecezji Vicenza, urodzony w 1932 roku, doktorat z teologii na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim (1979), ze specjalizacji w „fatto religioso” na podstawie pracy z socjologii religii: *Religione e cambiamento sociale. Contributo di Max Weber* (Rzym 1981). Następnie uzyskał dyplom w dwuletniej szkole wyższej na Międzynarodowym Uniwersytecie Studiów Socjalnych ‘Pro Deo’ w Rzymie za pracę *Comunicazione sociale e partecipazione* (Dehoniane, Bologna 1979) oraz inne dyplomy. Od 1964 naucza w Instytucie Nauk Społecznych ‘Nicolo Rezzara’ w Vicenza. Od roku 1985 jest wykładowcą teologii religii i dialogu międzyreligijnego w ISE ‘S. Bernardino’, a także w innych instytutach w Padwie. Jest autorem wielu artykułów i książek, w tym: *Anziani, lavoro e volontariato* (Rezzara, Vicenza 1985); *La 'terra promessa' dei nuovi movimenti religiosi. Ricerca sulle religiosità alternative presenti nel vicentino* (tamże 1997), *Comunicazione sociale e cultura di massa* (tamże 1992)³¹

Pompeo Piva, kapłan diecezji Mantova, ur. 1933, studia rozpoczął w seminarium diecezjalnym w Mantova, a kontynuował na Gregorianum (licencjaty: z filozofii w 1956, z teologii w 1962), w latach 1963-1967 studiował teologię moralną na Academia Alfonsiana (dyplom); doktorat z teologii moralnej otrzymał w Antonianum w roku 1984 za prace pt. *La fondazione critica della Norma di moralità alle luce del Vangelo e dell' esperienza umana* (Wenecja 1986). Z innych prac wymienimy: *L' evento della salvezza fondamento dell' etica ecumenica* (Messagero, Padova 1997). Jest też autorem wielu artykułów z zakresu etyki ekumenicznej, publikowanych przeważnie w „Studi Ecumenici”³².

Prawosławni:

Gennadios Limuoris, metropolita Sassima (Patriarchat Ekumeniczny). Urodzony w roku 1951 w Salonikach w Grecji. Po maturze, otrzymanej w Liceum Amerykańskim „John F. Kennedy” w Rzymie/Neapolu, wdział habit mni-

³⁰ Zob. *tamże*, 218-220.

³¹ Zob. *tamże*, 304-305.

³² Zob. *tamże*, 250-251.

cha prawosławnego; na diakona wyświęcony w 1976, na prezbitera w 1981 i na biskupa w 1997 roku. Bakalaureat z nauk humanistycznych i doktorat z historii prawosławia otrzymał w Instytucie Św. Sergiusza; licencjat z prawa na Fakultecie Prawa w Paryżu oraz licencjat w Studium Bizantyńskim na Sorbonie; zdobył także specjalizację z socjologii na Fakultecie Katolickim i doktorat z nauk humanistycznych na Wydziale Katolickim Uniwersytetu Państwowego w Strasburgu we Francji. W latach 1980-1993 pracował w ŚRK w Genewie (Wiara i Ustrój); od roku 1983 do 1993 wykładał prawosławne prawo kanoniczne na Wydziale Katolickim w Strasburgu, a w latach 1996-1997 także w Instytucie Prawosławnym św. Sergiusza w Paryżu. W roku 1984 został sekretarzem Międzynarodowego Dialogu Prawosławno-Luterańskiego, któremu od roku 1999 współprzewodniczy; od roku 1997 jest też sekretarzem Międzynarodowej Komisji Mieszanej Dialogu pomiędzy Kościołami prawosławnym i rzymskokatolickim; od roku 1993 jest 'responsabile' Komisji Stanu i Świętego Synodu Patriarchatu Ekumenicznego. Jest także członkiem m. in. Papieskiej Międzynarodowej Akademii Maryjnej w Rzymie (PAMI), Towarzystwa Prawa Kanonicznego, Stowarzyszenia Adwokatów Europy. Autor wielu prac. Od lat zapraszany z wykładami przez ISE 'S. Bernardino' w Wenecji³³

Protestanci:

Renzo Bertalot, urodzony 1929, współzałożyciel weneckiego SAE, dr filozofii, mgr teologii, pastor waldensów; studia na rzymskim Wydziale Teologicznym Waldensów (1948-1952), uzupełnione za granicą w Princeton (NY) w USA (1952-53); pastor w Montrealu w Kanadzie (1954-1961), Torre Pelice koło Torino (1961-1962) i w Wenecji (1961-1968); założyciel i dyrektor Towarzystwa Biblijnego we Włoszech (Roma) (1957-89), członek honorowy Amerykańskiego Towarzystwa Biblijnego (1986), członek zwyczajny PAMI (1997). Aktualnie emeryt. Autor wielu artykułów i książki *Religione e Diritto* (Verucchio FO 1996). W ISE 'S. Bernardino' od 1996. Publikuje na tematy ekumeniczne w „Studi Ecumenici” i innych czasopismach³⁴

Ermanno Genre, pastor, urodzony w 1943, doktorat na Wydziale Teologicznym Waldensów w Rzymie 1971, od 1989 wykładowca teologii praktycznej. Pracował jako pastor w wielu wspólnotach w Piemontcie i na Sycylii; podczas tej posługi studiował na uniwersytetach w Heidelbergu i Montepellier, gdzie uzyskał tytuł doktora teologii (1987), studiował także na uniwersytecie w Princeton (NY). Wykłada jako profesor zaproszony w Międzynarodowym Instytucie Camillianum w Rzymie. W roku 1996 został dziekanem Wydziału Teologicznego Waldensów. Z weneckim ISE 'S. Bernardino' jest związany od 1995 roku. Z wielu publikacji wymienimy: książkę *Nuovi itinerari di teologia pratica* (Torino 1991) i artykuł *Il perdono dei peccati* („Studi Ecumenici” 1996)³⁵.

³³ Zob. *tamże*, 250-251.

³⁴ Zob. *tamże*, 185-186.

³⁵ Zob. *tamże*, 238-239.

Świeccy:

Michele Cassese, urodzony w Gragnano k. Neapolu w 1948 roku, żonaty i ojciec trojga dzieci, matura klasyczna (1967); doktorat z filozofii na Uniwersytecie w Neapolu (1974), studiował język niemiecki w Goethe Institut w Neapolu, Mediolanie i Triescie; w roku 1976 habilitował się i otrzymał prawo nauczania literatury i języka włoskiego, łacińskiego, historii i geografii w instytucjach wyższych drugiego stopnia; w roku 1987 otrzymał stopień doktora z badań nad historią socjologii religii; wykładał filozofię, pedagogikę i psychologię m. in. we Włoskim Instytucie Historycznym 'Benedetto Croce' w Neapolu. Od roku 1991 wykłada historię współczesną na Uniwersytecie w Triescie, aktualnie zaś historię chrześcijaństwa na Uniwersytecie w Wenecji; w ISE 'S. Bernardino' od 1984 roku wykłada historię Kościołów chrześcijańskich i ekumenizm. Autor wielu prac, także książki *L' 'Holy Communion'. La liturgia anglicana della S. Cena (1662)* (Genova 1996)³⁶.

Simone Morandini, urodzony 1961 we Florencji, Gimnazjum i Liceum „Michelangelo”, studia i doktorat nauk fizycznych na Uniwersytecie w rodzinnym mieście (1985); nauczał matematyki i fizyki w liceach „Copernico” w Prato i klasycznym „M. Foscarini” w Wenecji. W międzyczasie ukończył studia teologiczne w Studium Teologicznym, afiliowanym do Gregorianum w Rzymie, we Florencji (1989); licencjat z teologii ze specjalizacją w studiach ekumenicznych otrzymał w ISE 'S. Bernardino' (1994), a doktorat z teologii ekumenicznej na Angelicum w Rzymie (1996). W roku 1996 nagrodzony przez Edizioni S. Paolo w konkursie za pracę pt. *Salvezza di Gesù Cristo e dialogo interreligioso*, a w roku 1998 przez Fundację „Lanza” za pracę doktorską: *Nel tempo dell'ecologia. Etica teologica e questione ambientale* (Bologna 1999); od roku 1996 jest wykładowcą w ISE 'S. Bernardino' i członkiem komitetu redakcyjnego „Studi Ecumenici”; publikuje również w innych periodykach³⁷

Piero Stefani, urodzony w 1949 roku, filozofię studiował na Uniwersytecie w Bolonii (doktorat 1972), potem był nauczycielem filozofii w liceach, dziennikarzem (m.in. „Avvenire”), redaktorem w wydawnictwach Marietti w Genui i Queriniana w Bresci (współredaktor serii *Piccola biblioteca delle religioni*). Liczne publikacje w czasopismach i pracach zbiorowych; autor książki pt. *Gli ebrei* (Morcelliana, Brescia 1997); w ISE 'S. Bernardino' prowadzi wykłady na temat *Dialog z hebraizmem* od 1992 roku³⁸.

C. Studenci:

Według Statutów ISE 'S. Bernardino' studenci, którymi mogą być zarówno duchowni, jak i świeccy, są rozpoznawani w trzech kategoriach: zwyczajni (ordinari), którzy mogą ubiegać się o licencjat; nadzwyczajni (straordinari) -

³⁶ Zob. *tamże*, 204-206.

³⁷ Zob. *tamże*, 271-273.

³⁸ Zob. *tamże*, 329-330.

mają obowiązek uczestniczenia w niektórych zajęciach z prawem zdawania egzaminów, ale bez prawa do licencjatu; oraz słuchacze (uditori), uczestniczą w niektórych wykładach bez prawa zdawania egzaminów. Kandydatom do licencjatu ISE stawia następujące wymagania: bakalaureat z teologii, znajomość języków greckiego i łacińskiego oraz, oprócz ojczystego, dwu języków nowożytnych w takim stopniu, aby mogli korzystać z tekstów oryginalnych. Warunkiem przyjęcia do ISE jest też zgoda odpowiednich władz kościelnych, tj. własnego biskupa lub prowincjała³⁹

3.2. Generalny program studiów

Aktualnie ISE prowadzi dwuletnie wykłady ogólne i specjalistyczne w zakresie studiów ekumenicznych do licencjatu (*corsi per la licenza*) oraz do doktoratu (*corsi per il dottorato*). Generalny program studiów w ISE rozróżnia wykłady wspólne (*comuni*) i specjalne (*speciali*) oraz seminaria i ćwiczenia pisemne. Do pierwszych zalicza: metodologię naukową, teologię biblijną, teologię patrystyczną, teologię katolicką i etykę, natomiast do drugich: hermeneutykę i metodologię ekumeniczną, katolickie wytyczne dialogu ekumenicznego, historię chrześcijaństwa, historię ekumenizmu, teologię katolicką, protestancką i prawosławną, duchowość i teologię pastoralną ekumeniczną, dialogi między wyznaniowe, teologię i dialog między religijny (teologia religii, dialog z hebraizmem i z innymi religiami)⁴⁰

3.3. Program studium do licencjatu

Program studium do licencjatu ISE, wymaga 48 kredytów (*crediti*), czyli godzin wykładowych tygodniowo przez każdy z czterech semestrów. Na podstawie zaś napisanej tezy i egzaminów, nadaje akademicki stopień licencjata z teologii ze specjalizacją w zakresie nauk ekumenicznych, oraz daje możliwość uczęszczania na studium doktoranckie. Praca licencjacka, licząca przynajmniej 100 stron, pisana jest pod kierunkiem moderatora i dwu korelatorów, naznaczonych przez Radę Dyrektora Instytutu; końcowy egzamin przed komisją złożoną z moderatora tezy i przynajmniej jednego innego profesora, w obecności delegata Wydziału Teologicznego PAA, trwa godzinę. Ostateczna ocena wynika z sumowania stopni z egzaminów semestralnych, oceny dysertacji i dyskusji nad nią oraz odpowiedzi na postawione tezy

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w encyklice Jana Pawła II *Ut unum sint* (nr. 67, 79, 81), dwuletni program koncentruje się na dwu wielkich tematach: eklezjologii (Kościół, Pismo św. i Tradycja, Magisterium, prymat, mariologia)

³⁹ Zob. ISE 'S. Bernardino', *Statuti*, Art. 14-18.

⁴⁰ Zob. *tumże*. Art. 24 i 26.

i zagadnień z teologii sakramentalnej (pojęcie sakramentu, Eucharystia, ministerium, sakramentalność)⁴¹

3.4. Tematy wykładów w roku akademickim 2002/2003

3.4.1. Wykłady wprowadzające:

Metodologia naukowa (prof. T. Vetralli), Hermeneutyka i metodologia ekumeniczna (prof. P. Piva – prof. P. Sgroi); Ukierunkowanie katolickie dialogu ekumenicznego: Katolickie zasady (principi) ekumenizmu (prof. G. Dal Ferro), Historia ekumenizmu (prof. R. Sgarbossa); Wprowadzenie: w protestantyzm (prof. B. Bertalot), w prawosławie (prof. T. Valdman), w katolicyzm (prof. G. Giraldo – S. Morandini).

3.4.2. Wykłady pozytywno-systematyczne:

Teologia biblijna: Cykl tekstów św. Jana o jedności (prof. T. Vetralli); Teologia patrystyczna: „Kościół matka” w zachodniej tradycji patrystycznej w wiekach I-IV (prof. C. Corsato); - Teologia ekumeniczna: katolicka – prymat papieski (prof. R. Giraldo – prof. J. Syty); protestancka – Kościół jako *creatura Verbi* (prof. J. Vercruysse); prawosławna: – zagadnienia z eklezjologii wschodniej (prof. Y. Spiteris); Etyka: Przesłanki fundamentalnej etyki ekumenicznej (prof. P. Piva – prof. P. Sgroi); Dialogi międzywyznaniowe: Urząd Piotra, biskupa Rzymu w eklezjologii komunii (prof. G. Cereti), Sprawiedliwość, pokój i integralność stworzenia (del creato) – teologia dla pokoju (shalom) (S. Morandini); Teologia a dialog międzyreligijny: fascynacja Zachodu buddyzmem (prof. G. Dal Ferro); Kim są Patriarchowie? Lektura porównawcza tekstów hebrajskich, muzułmańskich, chrześcijańskich (prof. V. Cottini); Historia chrześcijaństwa: Reforma szesnastowieczna i eklezjologia wyrażona w Wyznaniu Augsburskim w 1530 roku przez różne Kościoły (prof. M. Cassese); Duchowość i ekumeniczna teologia pastoralna: Gdzie znaleźć zbawienie? Elementy duszpašterstwa ekumenicznego chorych (prof. E. Genre), Ruchy pauperystyczne a Kościół (prof. T. Matura).

3.4.3. Seminaria:

Seminarium z etyki: Etyka teologiczna i etyka laicka: porównanie w kwestii podstaw (prof. L. Raniero); Seminarium z eklezjologii: Kościół w dokumentach dialogu ekumenicznego (prof. R. Sgarbossa)⁴².

⁴¹ Zob. *tamże*, Art. 25.

⁴² Zob. ISE 'S. Bernardino', „Annuario” 2002/2003, 26-45.

3.5. Studium doktoranckie

W roku akademickim 2002/2003 Papieskie Ateneum Antonianum w Rzymie organizuje w ISE w Wenecji wykłady wymagane do otrzymania doktoratu z teologii ze specjalizacją ekumeniczną. Studia doktoranckie mogą podjąć ci, którzy otrzymali stopień licencjata z teologii ze specjalizacją w ekumenizmie. Natomiast osoby nie posiadające tego stopnia mogą być dopuszczone tylko po rozpoznaniu przez Wydział Teologiczny PAA studiów odbytych na innych wydziałach. Dyskusja nad tezą doktorską odbywać się będzie w siedzibie PAA w Rzymie.

Tematy wykładów dla doktorantów są następujące: *Czy przymierze jest terenem dialogu?* (prof. T. Vetralli), *Duch Święty: konflikty i kontrowersje w perspektywie ekumenicznej* (prof. J. Puglisi), wybrany wykład z programu do licencjatu; seminarium-laboratorium (prof. V. Battaglia)⁴³.

3.6. Biblioteka

Biblioteka, w całości skatalogowana i szeroko dostępna, specjalizuje się szczególnie w teologii ekumenicznej i franciszkańskiej, chociaż nie brak w niej dzieł o charakterze ogólnym z innych dziedzin myśli ludzkiej. Dysponuje także pewną liczbą druków starych, począwszy od inkunabułów. Biblioteka jest stale ubogacana w dzieła wydawane w różnych ośrodkach dialogu. Posiada także dział czasopism, który liczy ponad 350 tytułów bieżących, prezentujących poszukiwania narodowe i międzynarodowe – prowadzone przez wydziały katolickie i niekatolickie, instytuty ekumeniczne i inne oraz organa oficjalne różnych Kościołów i Wspólnot⁴⁴. ISE 'S. Bernardino' posiada także swoje miejsce w internecie: www.isevenezia.it

4. Dorobek Instytutu

Cała działalność ISE 'S. Bernardino' w Wenecji służy formacji ekumenicznej zgodnie z wytycznymi zawartymi w nowym *Dyrektorium ekumenicznym*, zwłaszcza w numerze 90b: „Instytucje powinny się angażować przede wszystkim w badania ekumeniczne we współpracy, na ile to możliwe, z ekspertami z innych tradycji teologicznych i z ich wiernymi; powinny organizować spotkania ekumeniczne, takie jak konferencje i kongresy; powinny także pozostawać w stałym kontakcie z narodowymi komisjami i z Papieską Radą dla popierania jedności chrześcijan, aby znać na bieżąco aktualny stan dialogów międzywyznaniowych i osiągniętego już postępu”

⁴³ Zob. *tamże*, 50-51.

⁴⁴ Zob. *tamże*, 6-7.

Aby spełnić to zadanie, ISE organizuje zjazdy, seminaria, spotkania i wykłady, także we współpracy z innymi instytucjami, jak Instytut Teologii Eku-
 meniczno-Patrystycznej 'S. Nicola' w Bari, Fakultet Teologiczny Waldensów
 i 'Centro Pro Unione' w Rzymie. Przy ISE 'S. Bernardino' od roku 1995 działa
 także: Cattedra di Teologia e Spiritualità Ecumenica 'Uno il Signore'⁴⁵

4.1. Osiągnięcia na polu dydaktycznym

Nie mając bezpośredniego dostępu do archiwum i wszystkich publikacji
 wewnętrznych, trudno jest przedstawić w pełni osiągnięcia 'S. Bernardino' na
 polu dydaktycznym, które jest jego głównym celem. Wiadomo jednak, że po-
 czątkowo jego studentami byli przeważnie alumni zakonni Studium Teologicz-
 nego Braci Mniejszych – Franciszkanów w Weronie, ale z czasem pojawili się
 również świeccy i duchowni, także spoza Włoch. W latach 1987/88-1998/99
 przeciętnie było ich od 40 do 56 na wszystkich rocznikach, z których 74 ukoń-
 czyło studia z tytułem bakałarza (magisteria) teologii, w tym 5 panie i 6 panów
 świeckich, 1 alumn i 1 diakon diecezjalny, 3 pasjonistów (CP), 1 kapucyn z Mo-
 zambiku; oraz 8 franciszkanów: 6 Polaków, 2 Bośniaków, 1 z Amerykanin
 z USA i 1 Litwin. Z całą pewnością wśród tych 74. byli tacy, którzy pisali
 swoje tezy z zakresu ekumenizmu⁴⁶

Opublikowane zostały nazwiska, tematy i streszczenia prac 17 licencjuszy
 z lat 2000-2002, które z jednej strony odzwierciedlają zainteresowania osobiste
 studentów, a z drugiej kierunki badań ich promotorów: *Etyka ekumeniczna:
 miejsce spotkania czy podziału kościołów?* (Loreno Lorenzon); *Początki i roz-
 wój Kościoła Waldensów w Weronie* (Gabriele Zanetti); *Recepcja dekretu 'Uni-
 statis redintegratio' w archidiecezji Trydenckiej* (Antonio Sebastiano); *Duch
 św. a Kościół. Orientacje ekumeniczne we współczesnej teologii prawosławnej*
 (Simonetta Polmonari); *Duszpasterstwo i ekumenizm w kościele lokalnym na
 przykładzie bpa P. Giachetti w diecezji Pinerolo* (Diego Righetti); *Uprawomoc-
 nienie symbolu parenetycznego w religijności współczesnego człowieka. Przy-
 czynek do dialogu pomiędzy kościołami* (Duilio Cozzi); *Wkład o. Ernesta Bal-
 ducci w refleksję ekumeniczną Kościoła katolickiego* (Maurizio Burcini); *Słowa
 jako dialog w myśli Ferdynanda Ebnera* (Sergio Gaburro); *Maryja w czci i mo-
 dlitwie chrześcijańskiej według Grupy z Dombes* (Franco Rebecchi); *Dialog
 w dialogach ekumenicznych i w doświadczeniu Kościoła brazylijskiego* (Bene-
 dito Araujo); *Ekumenizm w działalności duszpasterskiej G. M. Montini, arcybi-
 skupa Mediolanu* (Erminio Bardella); *Izrael – Tora – Ludzkość według Eliasza
 Benamoegh; Israel – Chrystus – Ludzkość w niektórych najnowszych doku-*

⁴⁵ Została powołana przez Ministra Generalnego Zakonu Braci Mniejszych, zgodnie ze
 Statutami ISE (art. 36).

⁴⁶ Zob. PAA, *Liber triennalis 1987-1990*, 415-16; 1990-1993, 473-74; 1993-1996, 452-53;
 1996-1999, 527-28.

mentach katolickich – porównanie (Tiberia Pavan); *Stosunki pomiędzy Rumuńskim Kościołem Prawosławnym i Grecko-Katolickim w świetle raportu z Balamand* (Vasile A. Barbolovici); *Przymierze kosmiczne według Jean Daniélou* (Silvano Scarpat); *Zasady ekumeniczne w myśli Antonio Rosminiego. Studium wprowadzające* (Annalisa Capuzzi); *Koronacja Karola Wielkiego a proces rozchodzenia się Kościołów rzymskiego i konstantynopolitańskiego* (Enzio Molinari); *Ekumenizm w Ameryce Łacińskiej ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji w Kolumbii* (Barbara Volpato)⁴⁷

4.2. Zjazdy studyjne (1990-2002: 13)

Pierwszy z nich odbył się 1 lutego 1990 roku na temat: *Od Bazylei do Akwilei*; wygłoszono trzy referaty: *Biblijne korzenie Dokumentu z Bazylei* (T. Vetralli); *Problemy etyczne w Dokumencie z Bazylei* (F. Sfredda) oraz *Dokument z Bazylei jako program duszpasterski* (W. Egger).

Drugi zjazd odbył się w marcu 1991 roku i poświęcony był zagadnieniu: *Hymny liturgiczne jako przekaz wiary w tradycjach chrześcijańskich*; wygłoszono cztery referaty: „*Hymny liturgiczne w tradycji prawosławnej*” (G. Limouris), *Szkic o teologii hymnów łacińskich* (E. Lodi), *'Praxis pietatis melica' – Praktyka pobożności muzycznej. Muzyka i teologia w protestantyzmie na przełomie wieków XVI i XVII* (E. Campi).

W czasie trzeciego zjazdu, w dniu 26 marca 1992 roku, rozważano temat: *Znaki i obrazy: trudność ekumeniczna*; poruszono cztery kwestie: *Funkcyjność obrazu i upadek jego znaczenia* (S. Babolin), *Aspekt liturgiczno sakralny obrazu na Wschodzie chrześcijańskim* (T. Spidlik), *'Widzieć', 'opisać', 'przedstawić' w tradycji hebrajskiej* (A. Luzzatto), *'Zobaczyć' jak dobry jest Pan* (H.-M. Barth).

Temat zjazdu czwartego (9-11 marca 1993 roku), zorganizowanego przy współpracy Wydziału Teologicznego Waldensów w Rzymie, brzmiał: *Paul Sabatier i jego 'Życie św. Franciszka' po stu latach*. W Rzymie poruszono kwestie: *Życie św. Franciszka a historiografia franciszkańska* (L. Pellegrini), *Korzenie teologiczne Paula Sabatier'a* (M. Causse), *Protestantyzm Paul Sabatier'a, jaki przekazał w 'Życiu św. Franciszka'* (B. Rejmond). Natomiast w Wenecji odbyły się dwa okrągłe stoły: pierwszy zajął się *Katolicyzmem św. Franciszka odczytanym przez protestanta Paula Sabatier'a* (P. Ricca i L. Lehman), a drugi *Wartością ekumeniczną 'Życia św. Franciszka' P. Sabatier'a* (L. Sartori i R. Bertalot). Wygłoszono także referat pt. *'Życie Św. Franciszka' Sabatier'a w historii protestanckiej interpretacji Franciszka z Asyżu* (K. Reblin) oraz trzy komunikaty: *Życiorysy św. Franciszka po Sabatier'ze* (A. Matanić), *Św. Franciszek Sabatier'a i pisma Św. Franciszka* (C. Paolazzi) oraz *Św. Franciszek Sabatier'a a pierwsze biografie Św. Franciszka* (C. Vaiani).

⁴⁷ Zob. *Vita dell'ISE 'S. Bernardino'*, „Studi Ecumenici” 19 (2001), 292-306; 573-77; ISE 'S. Bernardino', „Annuario” 2002/2003, 95-104.

Piąty zjazd, zorganizowany w dniu 17 marca 1994 roku przy współpracy IE 'S. Nicola' w Bari, poświęcony był kwestii: *Inicjacja chrześcijańska a jedność Kościoła*. Problem wyłożono w trzech referatach i posumowano przy okrągłym stole. Tytuły referatów brzmiały: *Dokument z Bari: 'Jedna jedyna wiara dla ważności sakramentów'* (S. Manna), *Eklezjologia na bazie inicjacji chrześcijańskiej* (J. Pustwojtow), *Bierzmowanie a wtajemniczenie chrześcijańskie: aktualna dyskusja w Kościele katolickim* (R. Falsini), a przy okrągłym stole dyskutowano problem: *Chrzest a jedność Kościoła. Jeden jedyny chrzest = jeden jedyny Kościół* (V. Zelinsky, T. Fanlo y Cortes, L. Sartori).

Zjazd szósty, również we współpracy z IE 'S. Nicola' w Bari, odbył się w Bari (11 III) i w Wenecji (16 III 1995), na temat: *Koinonia a porządek kanoniczny w Kościele*. W Bari wygłoszono referaty: *Teologia inspirująca Kodeks kanonów Kościołów wschodnich* (S. Manna), *Autorytet a soborowość: a. w eklezjologii rosyjskiej* (G. Cioffari), *b. w posługach i liturgii wschodniej* (R. Scognamiglio), *Kanoniczna kodyfikacja wschodnia a perspektywy ekumeniczne* (R. Coppola), okrągły stół: *Perspektywy ekumeniczne w kwestii władza w Kościele a koinonia Kościołów: prorocтво, kapłaństwo i rządy* (P. Ricca, T. Vetralli, M. Driga). W Wenecji zaś mówiono m.in. na temat: *Teologia zależna od prawa kanonicznego* (F. Coccopalmerio), a przy 'tavola rotonda' o reformie i przewyciężaniu jurydyzmu.

Siódmy zjazd, również razem z dominikańskim IE z Bari, poświęcony był kwestii: *Posługa papieska a jedność Kościoła* (5 i 14 marca 1996). Obrady toczyły się w Bari (4 referaty i okrągły stół) i w Wenecji (trzy referaty i okrągły stół). Ósmy zjazd także odbywał się w Bari i Wenecji (6-13 marca 1997), a jego tematem było *Pojednanie*, rozpracowane w 6 referatach i przedyskutowane przy dwu okrągłych stołach.

Zjazd IX, zorganizowany w marcu 1998 przez Instytuty w Wenecji i w Bari, poświęcony były *Trzeciej Osobie Trójcy Świętej*; wygłoszono 6 referatów i dyskutowano przy dwu stołach o Duchu Świętym w ogóle oraz o kwestii *Filioque*. Natomiast zjazd X, który odbył się w marcu 1999 roku tylko w Wenecji, podjął ważny temat, sformułowany w formie pytania: *Jaka duchowość dla Trzeciego Tysiąclecia?* Tytuły dwu referatów brzmiały: *Duchowość ekumeniczna a postmodernizm* (H. M. Barth) i *Sekularyzacja i powrót do Sacrum* (S. Acquaviva). Przy okrągłym stole dyskutowano zaś kwestie: *Duchowość a postmodernizm* (G. Dal Ferro), *Sekularyzacja i duchowość chrześcijańska* (J. Luster), *Pluralizm: duchowość na nasze dni* (L. Sartori), *Prawosławie wobec postmodernizmu* (V. Fedorow).

Ostatnie trzy zjazdy zajęły się takimi tematami, jak: *Jakiego Kościoła szukają wierni?* (Wenecja i Bari, marzec 2000, 4 referaty i dwie dyskusje przy okrągłych stołach); *Czy dosyć tolerancji?* (Wenecja, marzec 2001); *Kościół i religie dla nowej Europy* (Wenecja, marzec 2002). Większość z powyższych referatów można przeczytać w „Studi Ecumenici” (1991-2002)⁴⁸

⁴⁸ Zob. tamże, 69-76.

4.3. Seminaria (1991-2002: 16)

Od roku 1991 ISE organizował dwu lub trzydniowe seminaria na ściśle określone tematy, jak: eklezjologia, etyka oraz dialogi: anglikańsko-katolicki i hebrajsko-chrześcijański.

4.3.1. Aż dziesięć kwietniowych seminariów poświęconych było eklezjologii. Pierwsze podjęło temat: *Ekumenizm i eklezjologia* (1991). Z referatów wymienić należy przynajmniej dwa: *Ekumenizm i eklezjologia. Doktrynalny czynnik przemocy* (D. Olivier) oraz *Eklezjologia chrzcielna i eklezjologia eucharystyczna. Ku jednej metodologii jednej eklezjologii ekumenicznej* (A. Gonzales-Montes). Drugie seminarium zgłębiało zaś kwestię: *Eklezjalność innych Kościołów według eklezjologii katolickiej* (26-28 VI 1992): Mons. P. Piva przedłożył na powyższy temat swoje *Obserwacje metodologiczne*; J. E. Verduynde: *Kościół w relacji i w dialogu*; A. Houtepen: *Zbawcza rzeczywistość niedoskonalej wspólnoty/comunione. 'Subsistit in' w LG 8 i UR 3*; G. Cioffari: *Prawdziwy unietyzm w szczerym dialogu ekumenicznym*; M. Mauser: *Jakie znaczenie ma 'defectus ordinis' u Ulrika Zwingliego?*; G. Cereti: *Eklezjalność Kościołów wspólnoty anglikańskiej według eklezjologii katolickiej*; L. Sartori: *Niektóre wskazówki VI Raportu Grupy Mieszanej*.

W 1993 roku zgłębiano tajemnicę: *Koinonia*. Tym razem L. Sartori problem ten przedstawił w świetle Listu Kongregacji ds. Nauki Wiary *'Kościół jako komunია'* z 28 V 1992; A. Houtepen rozważał temat: *Koinonia w Duchu Świętym*; G. A. Montes: *Refleksja eklezjologiczna w świetle Deklaracji Konferencji Biskupów Włoch (CEI): 'Jedność Kościoła – dar i zadanie' (1991)*; J. Puglisi: *'Ku jedności kościelnej' według raportu komisji mieszanej Światowej Federacji Luterńskiej i Światowego Aliansu Kościoła Reformowanego (1989)*; T. Vetralli: *Dokument 'Jedność w różnorodności' (1988) Papieskiej Komisji Biblijnej*; następnie problem *koinonia* dyskutowano w świetle dokumentów ŚRK oraz Komisji anglikańsko-katolickiej i katolicko-prawosławnej, a także z punktu widzenia katolickiego (M. Hauser, J. Verduynde, J.J. Amamy, S. Manna, G. Cereti i in.).

W roku 1994 w 9 referatach zajęto się ważnym w dialogu ekumenicznym zagadnieniem, jakim jest: *Koinonia a pamięć eklezjalna*. S. Hauser podjął temat: *Refleksja biblijna o historii, pamięci, zapomnieniu, przebaczeniu, Kościele*; J. Verduynde: *Koinonia a pamięć eklezjalna*; M. Garijo-Guembe: *Jedność w pojednanej różnorodności*; A. Houtepen.: *Przekroczyć historię przez historię*; S. Del Cura: *'Memoria fidei' a wspólnota konfesyjna*; L. Sartori: *Tradycja ekumeniczna*; G. Cereti: *Ku wspólnemu pojmowaniu Kościoła. Dokument międzynarodowego dialogu katolicko-kałwińskiego*; E. R. Tura: *Uprzedzenia a pogodzenie pamięci*; M. Hauser: *Communio a pamięć kościelna*.

Symposium zaś w 1995 roku poświęcone było kwestii: *'Ecclesia: una sancta'* *Relacje pomiędzy jednością Kościoła a jego świętością, którą rozpracowano aż w 11 referatach, wygłoszonych w językach: angielskim, hiszpańskim*

i włoskim. Kwietniowe sympozjum 1996 roku podjęło z kolei problem: *Kościół, zbawienie, religie* (7 referatów, po francusku i włosku); a w 1997 roku rozważano kwestię: *Struktury jedności w świetle różnych dokumentów ekumenicznych*; z kolei w 1998 roku zajęto się zagadnieniem: *Kościół lokalny i powszechny w perspektywie ekumenicznej* (6 referatów); a w 1999: *Kościół: jedność i różnorodność* (6 referatów); w końcu w roku 2000 dokonano pewnego przeglądu i wskazano dalsze perspektywy następnych seminariów eklezjologicznych.

4.3.2. Dwa seminaria poświęcone były dialogowi anglikańsko-katolickiemu: w roku 1991 (3-5 XI) rozważano problem: *Eklezjologia w dialogu anglikańsko-katolickim* (referaty: Howard Root: *Niektóre aspekty eklezjologii anglikańskiej w świetle dialogu anglikańsko-katolicko rzymskiego*; Kevin McDonald: *Eklezjologia katolicka w dialogu z anglikanami. Rozwój i perspektywy*; a w roku 1993 (14-15 I): *Stosunki Kościół-państwo w perspektywie anglikańskiej i katolickiej* (referaty: R. Fabris: *Kościół Chrystusowy i jego stosunek do historii*; H. Root: *Stosunek Kościół-państwo i Kościół-świat: model anglikański i korzenie historyczne*; K. McDonald: *Kościół i świat: zależność i autonomia według Vaticanum II i dialogów katolików z anglikanami*).

4.3.3. Seminaria z etyki: I. *Stworzenie i małżeństwo. Aspekt teologiczno-dogmatyczny i implikacje etyczne* (11-12 1992). Referaty wygłosili: P. Piva, *Stworzenie i małżeństwo: aspekt teologiczno systematyczny*; G. Cereti, *Nierozwawalność kontraktu małżeńskiego i sakramentu małżeństwa: problem Kościoła rzymskokatolickiego*; Tenże, *Stworzenie i małżeństwo w dialogach ekumenicznych*; Okragły zaś stół, z udziałem: P. Piva, R. Bertalot i D. Popescu, dyskutował na temat: *Implikacje etyczne według teologii katolickiej, protestanckiej i prawosławnej*; podczas seminarium II: *Od badań biomedycznych do etyki* (11-12 XII 1992), wygłoszono 4 referaty specjalistyczne; a na seminarium III: 6 referatów na temat: *Przebaczenie grzechów* (16-18 XII 1994).

D/. Podczas seminarium w ramach dialogu hebrajsko-chrześcijańskiego zagadnienie: *Pytanie chrześcijan na temat: 'Izrael: Tora, lud, ziemia'* rozpracowało czterech specjalistów, tj. P. De Benedeti, A. Luzzatto, M. Bollag i M. Pesce⁴⁹

4.4. Konferencje (1990-2002: 24)

ISE 'S. Bernardino' w latach 1990 – 2001 zapraszał wielu zarówno katolików, jak i przedstawicieli innych Kościołów z odczytami. Pierwszy z nich poruszył temat: *Ameryka łacińska: ewangelizacja franciszkańska w swych początkach* (G. Gismondi, 21 X 1992); inny: *Nowe Dyrektorium ekumeniczne Kościoła katolickiego: krok naprzód na drodze ekumenicznej* (kard. E. I. Cassidy, 4 XI 1993); jeszcze inne: *Przeprowadzenie ekumenizmu w trzecim tysiąclecie: ciernie i przeszkody w Kościele katolickim* (T. Vetralli, 30 XI 1995) i *Ochrona stworzenia. Wezwanie dla ekumenizmu* (L. Vischer, 1 X 1998).

⁴⁹ Zob. tamże. 77-85.

Kilka wykładów poświęconych było dialogowi z prawosławiem w ogóle i z moskiewskim w szczególności: *Problem 'unitów' dziś* (L. Sartori – L. Altissimo, 9 X 1991); *Co dziś w Rosji znaczy 'ekumenizm'?* (V. Fedorow, 4 X 1994); *Sytuacja ekumeniczna w Rosji i Synod biskupów w 1994 w Moskwie* (G. Sjablizew, 5 X 1995); *Ortodoksja i ekumenizm. Droga miłości i cierpienia do jedności Kościoła Chrystusowego* (G. Limouris, 16 XI 1995); *Wschód i Zachód: ku jedności Kościołów siostrzanych?* (Y. Spiteris – T. Valdman, 14 XII 1995); *Moskwa i Konstantynopol. Aspekty teologiczne ich stosunków* (G. Kristiakow, 10 X 1996); *Czy jedność przyjdzie z eklezjologii eucharystycznej? Uwagi na marginesie dialogu katolicko-prawosławnego* (G. Bruni, 25 XI 1998); *Dialog prawosławno-katolicki. Skąd zaczynać po Baltimore?* (G. Limouris – F. Bouwen, 16 XI 2000); *Pół wieku pracy ekumenicznej. Doświadczenie pewnego mnicha w poszukiwaniu komunii ze wszystkimi braćmi chrześcijanami: prawosławnymi, anglikanami, luteranami, reformowanymi...* (E. Lanne, 25 X 2001).

W dwu odczytach zajęto się także dialogiem z protestantami: pierwszy wygłosił M. Cassese na temat: *Dyskusja o religiach we współczesnym protestantyzmie* (15 XI 1990); drugi E. Genre: *Ekumenizm: niektóre warunki owocnego dialogu. Protestancki punkt widzenia* (23 XI 1995); trzeci E. Campi: *Rzym i Genewa: konfrontacja horyzontów ekumenicznych* (1 II 1996).

W dwu następnych konferencjach poruszono problem dialogu z żydami: *„Ekumenia chrześcijańska a Izrael”* (D. Garrone, 2 X 1997); *Przymierze Izraela a narody. Wprowadzenie do życia Leo Baecka i w jego teologię dialogu* (B. Holgher, 14 maja 1998).

Po ukazaniu się deklaracji *‘Dominus Jesus’*, w dyskusji zorganizowanej przez ISE we współpracy z Centrum Kulturalnym *‘Palazzo Cavagnis’*, Kościołem Luteranckim, Kościołem Waldensów i Metodystów, SAE z Wenecji, przeglądu *„Esodo”* z Mestre oraz Centrum Kulturalnego Żydowskiego Achad’ha-am na temat: *Kościoły, wspólnoty religijne... w dialogu po ‘Dominus Jesus’* wypowiedzieli się P. Stefani, J. Kleemann i S. Tagliacozzo (12 XII 2000).

Niektóre z tych odczytów zostały opublikowane w organie ISE *„Studi Ecumenici”*⁵⁰.

4.5. Kursy dla wykładowców ekumenizmu (1996-2002: 4)

ISE *‘S. Bernardino’*, we współpracy z IE *„S. Nicola”* w Bari i Centro Pro Unione w Rzymie, zorganizował również kilka kursów dla wykładowców ekumenizmu. Pierwszy z nich odbył się w dniach 25-27 kwietnia 1996 roku na temat: *Nauczanie ekumenizmu na aktualnym etapie drogi ekumenicznej: wymagania i metodologia*; jego uczestnicy wysłuchali następujących referatów: *Nauczanie ekumenizmu: propozycje i praktyka* (G. Cereti, z ISE), *Dialog i jego metoda* (R. Bertalot, z ISE), *Metodologia dialogów ekumenicznych* (J. Puglisi,

⁵⁰ Zob. *tamże*, 86-88.

z ISE), *Metodologia w nauczaniu ekumenizmu* (M. Garijo-Guembe), *Recepcja nauczania ekumenicznego* (J. Vercruysse, z ISE). Podsumowaniem kursu była dyskusja przy okrągłym stole: *Recepcja ekumeniczna poprzez wykłady teologii: eklezjologii, zagadnień sakramentalnych i moralnych* (J. Vercruysse i P. Piva z ISE oraz G. Cioffari). Niektóre z powyższych referatów opublikowały „Studi Ecumenici” (14 (1996) 501-557).

Następne trzy kursy zajęły się problemami: *Eklezjologia ekumeniczna: sformułowanie problemu i metodologia* (Rzym, 23-25 kwietnia 1998; głównym referentem był H. Legrand); *Ekumenizm w podręcznikach eklezjologii* (Rzym, 15-17 kwietnia 1999, główny wykładowca: H. Legrand); *W kierunku pełnej jedności* (Rzym, 5-6 kwietnia 2002, wykłady prowadził Walter Kasper)⁵¹

4.6. Działalność wydawnicza

Instytut Studiów Ekumenicznych ‘San Bernardino’ może się poszczycić także bogatą działalnością na polu wydawniczym.

1. Trwałym osiągnięciem jest 20 tomów przeglądu kwartalnego pt. „Studi Ecumenici”, wychodzącego w latach 1983-1990 w Weronie, a od roku 1991 w Wenecji, który korzysta z biuletynu bibliograficznego Centro Pro Unione (CPU) franciszkanów ze wspólnoty ‘Atonement’ Przegląd ten chce być narzędziem formacji ekumenicznej i badań teologicznych, a także wspomagać dialog teologiczny pomiędzy Kościołami.

Pismo składa się z trzech działów:

Dział I: *Studia i badania*: zawiera dorobek wykładowców Instytutu oraz innych teologów ekumenistów;

Dział II: *Dokumenty*, do pewnego czasu zamieszczał dokumenty powstałe w dialogu między Kościołami, obecnie zaś nosi tytuł: *Kościół w drodze do jedności* i przynosi tylko informacje na temat prowadzonych dialogów oraz syntetycznie ujęte ważniejsze wydarzenia ze świata ekumenicznego, w tym także z życia Instytutu;

Dział III: *Przegląd bibliograficzny*, dzielący się na trzy sekcje: recenzje – prezentacje – przegląd ekumeniczny włoski, rejestruje książki i czasopisma z zakresu ekumenizmu wydawane w Italii.

Każdego roku 3. numer przynosi materiały pogłębiające temat proponowany przez rzymskie Centro Pro Unione na *Tydzień modlitw o jedność chrześcijan*⁵².

2. Kwartalnikowi towarzyszy wydawnictwo ciągłe pt.: *Biblioteca di Studi Ecumenici*, w którym dotychczas ukazało się pięć prac profesorów Instytutu:

- Giovanni Cereti, *Riforma della chiesa e unità dei cristiani nell'insegnamento del Concilio Vaticano II*. Ed. Il Regno, Negrar (VR) 1985;
- Renzo Bertalot, *Per dialogare con la Riforma*. LIEF, Venezia 1989;

⁵¹ Zob. *tamże*, 89.

⁵² Z autopsji. Komplet kwartalnika w bibliotece FCEWiAP w Warszawie.

– Rino Sgarbossa, *La chiesa come mistero di comunione nei documenti del dialogo internazionale luterano-cattolico (1967-1984)*, Ed. Messaggero, Padova 1994;

– Pompeo Piva, *L'evento della salvezza fondamento dell'etica ecumenica*, Ed. Messaggero, Padova 1997;

– Giuseppe Dal Ferro, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, Ed. Messaggero, Padova 1999⁵³

3. Nowa zaś seria wydawnicza ISE 'S. Bernardino', to: *Quaderni di Studi Ecumenici*, czyli zeszyty monograficzne, które zajmują się przejawami życia chrześcijańskiego w ogólności i ekumenicznego w szczególności. Dotychczas ukazały się 4 tomy opracowane zbiorowo:

– *Quale spiritualità per terzo millennio?*, Venezia 2000;

– *San Francesco e la cultura russa*, Venezia 2001;

– *La vocazione ecumenica del francescano. Sussidio per la formazione*, Venezia 2001 [przekł. polski: *Powołanie ekumeniczne franciszkanina. Pomoce w formacji ekumenicznej w duchu św. Franciszka z Asyżu*, FCEWiAP, Warszawa – Rzym 2002. Seria: *Jeden jest Pan*, 3].

– *Dialogo con la secolarizzazione?* ISE 'S. Bernardino', Venezia 1999 [zeszyt zawiera większość referatów wygłoszonych w FCEWiAP w czasie międzynarodowego sympozjum w Warszawie w roku 2000]⁵⁴.

4. Dla studentów Instytut wydaje skrypty i podręczniki w serii: *Sussidi*.

5. Działalność Katedry 'Uno il Signore'

Katedra Teologii i Duchowości „Jeden Pan” została powołana w roku 1994 przez Ministra Generalnego Zakonu Braci Mniejszych w celu wzmocnienia współpracy ISE z różnymi instytucjami chrześcijańskimi. W obecnym zaś stadium rozwoju ISE 'Bernardino', wchodzi ona jako część integralna w jego struktury. ISE widzi w niej urzeczywistnienie artykułu 36 własnych *Statutów*, który brzmi: „ISE jest otwarty na współpracę z innymi wydziałami lub instytucjami kościelnymi regionu, jak też innymi centrami ekumenicznymi przez wymianę wykładowców oraz przez wzajemne dzielenie się własnymi osiągnięciami naukowymi”.

Wobec tego Katedra postawiła sobie następujące cele szczegółowe:

1. Wzmacniać wymianę myśli o charakterze teologiczno duchowym; 2. Stwarzać okazje i warunki do współpracy oraz dialogu ekumenicznego; 3. Pogłębiać tematykę toczącego się dialogu ekumenicznego; 4. Szukać razem odpowiedzi na aktualne wspólne problemy; 5. Wnosić wkład w informację oraz formację ekumeniczną zainteresowanych; 6. Dostarczać kapłanom (ministri) i pastorom (pastori) odpowiednich narzędzi dla ich formacji i dla ich działalności pasterskiej.

⁵³ Wykaz odtworzony na podstawie informacji ze „Studi Ecumenici”.

⁵⁴ Z autopsji. Egzemplarze w bibliotece FCEWiAP w Warszawie.

Zadania te realizuje przez zjazdy i seminaria, organizowane w siedzibie ISE i w innych instytucjach kulturalnych różnych wyznań chrześcijańskich.

Dotąd działalność ta przejawiała się w Wenecji, Rzymie, Warszawie, Petersburgu i Istambule⁵⁵:

1. Warszawa, 28 lutego 1994, otwarcie Franciszkańskiego Centrum dla Europy Wschodniej i Azji Północnej, z udziałem o. Hermanna Schalücka, ministra generalnego Braci Mniejszych, oraz referatami o. prof. Tecele Vetralliego z ISE 'S. Bernardino' w Wenecji⁵⁶;

2. Wenecja, 6 października 1994, ISE: wykład inauguracyjny rosyjskiego badacza V. Fedorowa na temat: *Co dziś w Rosji oznacza ekumenizm?*;

3. Warszawa, 27-29 kwietnia 1995: w FCEWiAP współorganizowała międzynarodowe sympozjum na temat: *Franciszkanizm a duchowość Kościołów wschodnich*⁵⁷;

4. Rzym, 27 czerwca – 1 lipca 1995: w Kurii Generalnej Zakonu Braci Mniejszych (OFM): kurs formacyjny dla kandydatów ewangelizacji w Rosji: *Seminarium o Wspólnocie Niezależnych Państw byłego Związku Radzieckiego*;

5. Wenecja, 5 października 1995, w ISE: wykład inauguracyjny na otwarcie roku akademickiego 1995/96 wygłosił G. Sjablizew pt. *Sytuacja ekumeniczna w Rosji i Sobór Biskupów w roku 1994 w Moskwie*;

6. Warszawa, 22-24 kwietnia 1996: w FCEWiAP współorganizowała międzynarodowe sympozjum na temat: *Głoszenie Ewangelii w Europie Środkowo-Wschodniej*⁵⁸;

7. Konstantynopol, 8-11 maja 1996: we współpracy z Patriarchatem Ekumenicznym, zorganizowała seminarium na temat: *Duchowość a dialog ekumeniczny*;

8. Rzym 14-28 czerwca 1996: w Kurii Generalnej OFM zorganizowała kurs formacyjny i seminarium dla kandydatów do pracy w Rosji o Wspólnocie Niezależnych Państw byłego Związku Radzieckiego;

9. Wenecja, 10 października 1996, ISE: wykład G. Christjakowa: *Moskwa i Konstantynopol. Aspekty teologiczne ich wzajemnych stosunków* na inauguracji roku akademickiego 1996/97;

10. Wenecja, 15-17 marca 1997: we współpracy ze Służbą na Rzecz Dialogu Zakonu Braci Mniejszych (OFM), międzynarodowe seminarium z racji 10-

⁵⁵ Zob. *Attività della Cattedra di Teologia e spiritualità 'Uno il Signore'*, w: ISE 'S. Bernardino'. „Annuario” 2002/2003, 91-93.

⁵⁶ Wygłosił wówczas dwie prelekcje, które znajdują się w: *Ewangelizacja – ekumenizm – charyzmat franciszkański*, I. *Materiały z inauguracji FCEWiAP, Warszawa, 28 lutego 1994, Warszawa 1994. Ire per mundum*, 1: *Ze św. Franciszkiem z Asyżu w duchu dialogu ekumenicznego* (wersja wł. i pol., 2-51) i *Zaangażowanie Zakonu Braci Mniejszych w dzieło ewangelizacji w Rosji* (wersja wł. i pol., 87-115). Wydarzenie to zapoczątkowało tzw. Colloquia Varsaviensia, organizowane przez Centrum, do których można także zaliczyć późniejsze spotkania inicjowane przez mającą w nim swoją siedzibę Fundację Świętych Cyryla i Metodego.

⁵⁷ Akta zostały opublikowane w serii *Ire per Mundum 2*, Warszawa 1996.

⁵⁸ Akta wydane w serii *Ire per Mundum 3*, Warszawa 1999.

lecia *Spotkania Asyjskiego (Incontro di Assisi)* na temat: *Razem, aby się modlić, czy razem modlić się?*⁵⁹;

11. Warszawa, 14-16 kwietnia 1997: w FCEWiAP współorganizowała międzynarodowe sympozjum na temat: *Ewangelizacja a wolność*⁶⁰;

12. Istambuł, 18-29 sierpnia 1997: we współpracy z Unią Braci Mniejszych Europy / Unione Frati Minori Europa (UFNE), seminarium formacji ekumenicznej na temat: *W dialogu ponownie odczytać sobory / In dialogo rileggendo i concili*;

13. Warszawa, 18-20 września 2000: w FCEWiAP, we współpracy z Franciscan International Study Centre – Canterbury, współorganizowała sympozjum na temat: *Dialog a sekularyzacja*⁶¹.

6. Współpraca Polaków z ISE 'S. Bernardino' i recepcja jego dorobku w Polsce

Na koniec warto zebrać w jedno wyżej poczynione wzmianki o współpracy Polaków z ISE i o recepcji jego dorobku w Polsce.

6.1. Współpraca. Jako pierwsi z Polaków formację ekumeniczną w ISE jeszcze w Weronie otrzymało 6 studentów teologii Studium Teologicznego z prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP Zakonu Braci Mniejszych, z których jeden, o. Kolumban Janusz Syty, odbył studia specjalistyczne i aktualnie jest wykładowcą teologii ekumenicznej w Wenecji (jego specjalność, to prymat papieski). O. Thaddée Matura OFM, z pochodzenia Polak, piszący po francusku, ale publikujący swoje prace również po polsku, prowadzi wykłady z duchowości franciszkańskiej. W przeglądzie „Studi Ecumenici” pojawiają się, niestety bardzo rzadko, informacje na temat ruchu ekumenicznego w Polsce oraz notki bibliograficzne prac polskich autorów i jeszcze rzadziej recenzje ich autorstwa⁶². Z opracowań polskich autorów należy odnotować artykuł: Zachariasz S. Jabłoński (OSPPE), *I pellegrinagi a Jasna Góra: storia del incontro fra Oriente*

⁵⁹ Referaty drukowane w „Studi Ecumenici” 16 (1998) 1.

⁶⁰ Akta dotąd nie wydane.

⁶¹ Większość referatów została ogłoszona w języku włoskim w: *Quaderni di Studi Ecumenici*, t. 4, Wenecja 2002.

⁶² Odnotujemy tu omówienia i recenzje pracy: J. BUJAK, *Il ministero ordinato, la collegialità/conciliarità e il primato del vescovo di Roma nei documenti della Commissione Mista Internazionale del dialogo cattolico-ortodosso* (Dissertatio ad lauream in Facultate Theologiae Pont. Univ. Gregorianae), Roma 1999 (rec.: R. Sgarbossa, 19, 2000, 243-244); *Ire per mundum* 3 (rec. B. Brzusek, *tamże*, 144-6); natomiast R. 20, 2002, nr 2, przynosi artykuł pt. *L'Isituto di Ecumenismo e Studi sull'integrazione a Opole (Polonia)*, składający z krótkiej informacji o jego genezie, strukturze, celu i zadaniach (s. 197-198, b. podpisu, domyślnie: Z. Styś, dyr. FCEWiAP) oraz recenzje dwu tomików serii *Jeden jest Pan*: T. VETRALI, *Dialog a tożsamość franciszkanina*, Warszawa – Rzym 2001 (s. 197-99, rec. P. JASKÓŁA) i M. STETSKO, *Ekumeniczne zaangażowanie Zakonu Braci Mniejszych w dzieło ewangelizacji na terenach byłego ZSRR*, Warszawa – Rzym 2001 (s. 199-203, rec. R. PORADA).

*ed Occidente*⁶³ oraz referaty: ks. Alfons J. Skowronek: *La secolarizzazione. Una sfida per la chiesa e per i teologi: con particolare riferimento alla situazione polacca* i ks. Henryk Paprocki: *Le chiese ortodosse di fronte alla secolarizzazione: condizionamenti e risposte*⁶⁴.

6.2. Recepcja dorobku naukowego ISE w Polsce dotąd, jak się zdaje, najskuteczniej dokonuje się głównie poprzez Franciszkańskie Centrum dla Europy Wschodniej i Azji Północnej (siedziba w klasztorze prow. Braci Mniejszych Matki Bożej Anielskiej: Warszawa, ul. Modzelewskiego 98A), czego wyrazem są m. in. wspomniane wyżej wspólnie organizowane sympozja naukowe, których akta są udostępniane czytelnikom także z zagranicy w językach prelegentów, równoległe z przekładem na język polski, a z rosyjskiego i ukraińskiego także na angielski lub włoski, w serii: *Ire per mundum*⁶⁵.

Dorobek ISE 'S. Bernardino', w postaci już dojrzałej, zaczął owocować także w pięciu polskich prowincjach Zakonu Braci Mniejszych (OFM), zrzeszonych w Konferencji Zachodniosłowiańskiej. Instytut chyba po raz pierwszy został zaprezentowany w poznańskich „Studiach Franciszkańskich” w postaci recenzji pierwszych 6. roczników „Studi Ecumenici”⁶⁶, ale dopiero za wydarzenie trzeba uznać przekłady książek, z których na pierwszym miejscu należy wymienić pracę o. Tecle Vetralliego: *Dialog i tożsamość franciszkańska*⁶⁷, a potem dzieło zbiorowe napisane przez profesorów ISE pod jego przewodnictwem: *Powołanie ekumeniczne franciszkanina. Pomoce w formacji ekumenicznej w duchu św. Franciszka z Asyżu*⁶⁸. Wcześniej zaś swoją wymowę miała obecność ich autora na inauguracji FCEWiAP w Warszawie w 1994 roku⁶⁹ oraz jego czynny udział w sympozjach i druk referatów w serii: *Ire per mundum*⁷⁰.

7. Zakończenie

Instytut Studiów Ekumenicznych 'S. Bernardnio' niewątpliwie ożywił życie ekumeniczne Kościoła w Italii na wielu odcinkach. Potwierdza to już jego

⁶³ „Studi Ecumenici” 17 (1999), 325-351.

⁶⁴ W: *Dialogo con la secolarizzazione*, Venezia 2002 (A. SKOWRONEK, 31-50, H. PAPROCKI, 127-138); referaty te były wygłoszone w czasie międzynarodowego sympozjum w FCEWiAP w Warszawie w roku 2000 i przygotowane do druku przez jego dyrektora, o. Zenona Stysia.

⁶⁵ Seria ta, dotąd drukowana we Włoszech, rozprowadzana jest także przez ISE 'S. Bernardino' w Wenecji.

⁶⁶ B. BRZUSZEK, t. 3, 1988, 374-376.

⁶⁷ FCEWiAP, Warszawa – Rzym 2001, 190; seria: *Jeden jest Pan 1*.

⁶⁸ FCEWiAP, Warszawa – Rzym 2002, 212 + fot.; seria: *Jeden jest Pan 3*.

⁶⁹ Zob. przypis 55.

⁷⁰ W sympozjum w 1996 roku z ISE 'S. Bernardino' wystąpili: P. PIVA, *Duch Święty mieszający w naszych sercach fundamentem chrześcijańskiego życia moralnego*, T. MATURA, *Dialog miłości fundamentem duchowości ekumenicznej* i T. VETRALLI, *Franciszkanizm w spotkaniu z duchowością Kościołów wschodnich. Podsumowanie*. Zob. *Franciszkanizm w spotkaniu z duchowością Kościołów wschodnich. Materiały z II Sympozjum Warszawa, 27-29 kwietnia 1995*, w: *Ire per mundum 2/1*, Warszawa 1996.

20-letni dorobek dydaktyczny i naukowy. Wspecjalizowani pracownicy naukowi, ich udział w spotkaniach ekumenicznych narodowych i międzynarodowych, nawiązane kontakty i wyniesione doświadczenia, bogaty księgozbiór ekumeniczny, własne wydawnictwa, zwłaszcza 20 roczników kwartalnika „Studi Ecumenici” (każdy liczący od 500 do 600 stron druku) oraz serie wydawnicze *Biblioteca di SE* i w *Quaderni di SE*, jak też liczne publikacje w innych wydawnictwach, wymownie świadczą o jego pracy i zakresie oddziaływania.

Ale z chwilą jego zaistnienia pewnie wszedł na drogę ekumeniczną również Zakon Braci Mniejszych (OFM), dzięki czemu dzisiaj może nią kroczyć bardziej świadomie i bezpiecznie, czego dowodzą m.in. inicjatywy podjęte przez Kapitułę Generalną w Asyżu w 1997 roku. Dzięki jego badaniom Zakon odkrywa i coraz głębiej pojmuje swój charyzmat i swoją misję ewangelizacyjną we współczesnym Kościele i w świecie. O. Tecele Vetralli, założyciel i nieustający inspirator Instytutu, pożytkując jego dorobek i doświadczenia, doprowadził do powołania w kurii generalnej Zakonu organu ekumenicznego, bo trudno tu mówić o urzędzie, w postaci Servizio Per Dialogo (Służby na Rzecz Dialogu), złożonej z trzech Komisji: Dialogu Ekumenicznego, Dialogu Między Religiami i Dialogu Między Kulturami, oraz określił ich struktury i sformułował program działania⁷¹ Jeśli zaś chodzi o metody i kierunek pracy ekumenicznej, to niewątpliwym osiągnięciem ISE 'S. Bernardino' jest zdecydowane wprowadzenie jej na drogę dialogu nie tyle doktrynalnego, co przede wszystkim życiowego, tzn. na drogę wzajemnego dzielenia się dobrami duchowymi⁷². Ale trzeba także zauważyć, że od 1991 roku ISE 'S. Bernardino', z inicjatywy Kurii Generalnej Braci Mniejszych, otworzył się również na dialog w Kościołami wczesnochrześcijańskimi i prawosławnymi.

Działalność weneckiego Instytutu ma swoje znaczenie również dla polskich prowincji Braci Mniejszych. Z jednej strony daje ich alumnom możliwość nie tylko studiów, ale także pracy i współpracy na wielkim polu ekumenicznym, co po części, jak wdzieliśmy, stało się już faktem i są tego nawet pewne owoce, ale możliwości są o wiele większe. Przyszłość pokaże, czy i jak zostaną wykorzystane.

Nie będąc dogłębnie zaangażowanym, trudno jest mówić o wpływie ISE 'S. Bernardino' na polski ruch ekumeniczny, a tym bardziej na poszczególnych jego animatorów, chociaż równocześnie nie można tego zaprzeczyć. Instytut jest przecież otwarty na szeroką współpracę ze wszystkimi innymi organami i osobami, których celem jest ewangelizacja świata poprzez modlitwę i pracę na rzecz jedności wszystkich ochrzczonych w imię Trójcy Najświętszej.

⁷¹ Zob. Służba na Rzecz Dialogu Zakonu Braci Mniejszych: Dokument *Ewangelizować w dialogu* (13 VI 1998), w: T. VETRALI, *Dialog a tożsamość franciszkańska*, Warszawa – Rzym 2001, 163-188.

⁷² Dokument *Ewangelizować w dialogu* m.in. postanawia, że Komisja Dialogu Ekumenicznego Zakonu Braci Mniejszych: „Rozważy sposoby rozwijania stosunków ze wspólnotami życia kontemplacyjnego i życia wspólnotowego w różnych tradycjach chrześcijańskich w celu wymiany doświadczeń duchowych, intelektualnych i apostołskich, aby wzrost charyzmatów zakonnych mógł stanowić realny przyczynek do jedności chrześcijan” (II/16).

Vent'anni dell'Istituto di Studi Ecumenici 'S. Bernardino' a Venezia e la sua eredità

Riassunto

L'ecumenismo in Italia è un movimento abbastanza recente. Non sono presenti grandi realtà di cristiano-protestanti od ortodossi e, di conseguenza, non ci sono neanche grandi precursori e rappresentanti italiani di spicco nel campo ecumenico. Se si parla di ecumenismo in Italia, si tratta di un ecumenismo a carattere riflessivo ed informativo che non originale e profondo. Ma il movimento ecumenico italiano ha una sua eredità. Ci sono centri ed istituti per quanto riguarda gli studi ecumenici; possiamo ricordarne alcuni: Centro Pro Unione, Segretario Attività Ecumeniche, Istituto di Teologia Ecumenico-Patristica Greco-Bisantina San Nicola a Bari, Gruppo Interconfessione di Attività Ecumeniche a Napoli, Centro Universitario ed Ecumenico a Perugia S. Martino.

L'articolo descrive l'attività e l'eredità dell'Istituto di Studi Ecumenici S. Bernardino a Venezia presentando il proprio merito a favore dell'ecumenismo in Italia. L'origine dell'istituto è stata quella di corsi sull'ecumenismo organizzati dal Padre T. Vetrari OFM a Verona fin dal 1975, e che nel 1981 sono stati trasformati nello studio autonomo biennale affiliato alla Facoltà Teologica del Pontificio Ateneum Antonianum a Roma. Nel 1989 come sede centrale dell'istituto fu designato il convento francescano dei Frati Minori S. Francesco della Vigna a Venezia ed ora il suo obiettivo viene focalizzato nella formazione scientifica ecumenica.

L'autore descrive la struttura e il programma degli studi, il cui scopo è la formazione scientifica e spirituale teologico-ecumenica, alla quale cooperano altri istituti e facoltà cristiane, con i quali si organizzano corsi, seminari e studi di ricerca. Nel capitolo terzo si argomenta sui docenti dell'istituto. Sono francescani, gesuiti, sacerdoti diocesani e laici. C'è anche la presenza di cristiani ortodossi e protestanti. Gli studenti, che sono laici e sacerdoti possono iscriversi come studenti ordinari, straordinari e uditori. Gli studi hanno la durata di due anni e terminano con il certificato di licenza. Il programma generale contiene corsi comuni (metodologia, teologia biblica, patristica, etica), speciali (ermeneutica, metodologia dell'ecumenismo, il dialogo ecumenico, storia del cristianesimo, storia dell'ecumenismo, teologia cattolica, ortodossa e delle chiese protestante, il dialogo interreligioso) e seminari. Nel anno accademico 2002/2003 inizia il corso per il dottorato e possono frequentare studenti che hanno terminato il corso della licenza. Per gli studenti e professori c'è la biblioteca dell'istituto, che contiene libri soprattutto dell'ecumenismo, della spiritualità e storia francescana e 350 periodici.

Il capitolo quarto e quinto dell'articolo descrive l'eredità dell'istituto, che organizza conferenze, seminari, corsi, incontri ecumenici, insieme con altri istituti ecumenici italiani. Sul piano didattico per esempio negli anni 2000-2002 hanno avuto luogo 17. tesi di licenza. Nell'ultimo decennio di vita dell'istituto si sono tenuti 13. Congressi, 16. seminari, 24. conferenze e 4. corsi per i docenti dell'ecumenismo. Parte dell'eredità dell'Istituto S. Bernardino è anche la sua attività editoriale. Dall'istituto viene pubblicato il periodico trimestrale *Studi Ecumenici*, che contiene studi ed articoli, documenti ecumenici e raccolta bibliografica. C'è anche collana *Biblioteca di Studi Ecumenici*, in cui vengono pubblicati i libri dei professori dell'istituto e la nuova serie *Quaderni di Studi Ecumenici*, che contiene opere monografiche su problemi della vita cristiana ed ecumenica. Nel 1994 fu introdotta all'istituto la cattedra di Teologia e Spiritualità 'Uno il Signore' per intensificare la collaborazione dell'istituto con le altre istituzioni cristiane.

L'ultimo capitolo tratta della collaborazione dell'Istituto S. Bernardino con i polacchi e il suo influsso in Polonia. Tra i primi studenti dell'istituto infatti ci sono i francescani polacchi. L'eredità dell'istituto viene trasmessa in Polonia dal Centro Francescano per l'Europa dell'est e Asia del nord a Varsavia. Soprattutto contatti e conferenze internazionali sono testimonianza della viva e importante realtà dell'Istituto di Studi Ecumenici S. Bernardino a Venezia per l'ecumenismo italiano e mondiale.

K. Glombik